



f 5,95

JAARGANG 12 NUMMER 3 SEPTEMBER 2001

STIELZ

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

- ELMI laatste textielindustrie weg uit Leiden
- Kijkje in de archieven van HCW
- Stiel op internet

Colofon

Stielz Jaargang 12 (2001) Nummer 3.
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariatsadres Stiel
Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden. Tel. 071-5125877. Een jaarabonnement op Stielz kost minimaal fl. 20,- voor vier nummers. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal fl. 27,50 per jaar aanmelden bij het secretariaat. Losse nummers fl. 5,95.

Internetadres Stiel: www.industrieelerfgoed.nl
(doorklikken naar 'zoeken op organisatie').

Redactie Stielz
Eric Jan Weterings (hoofredactie): Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam; tel 020-6648296; e-mail: e.j.weterings@ps.nl.
Sophie Verburgh (vormgeving en eindredactie).
Niek Bavelaar (foto's) Tel. 071-5149863; e-mail: n.j.bavelaar@freeler.nl.
Wibo Burgers

Distributie
K. Ravensbergen, Snippenhoek 4, 2317 WX Leiden.
Tel. 071-5212605.

Druk
Albani Drukkers bv, Den Haag

Ontwerp omslag en concept binnenwerk
Donna Smith

Medewerkers aan dit nummer
Niek Bavelaar werkt bij de Universiteit Leiden
Henk Budel is organisatieadviseur in ruste en oprichter van Stiel
Wibo Burgers is publicist en voormalig adjunct-hoofredacteur van het ANP
Joop Gijsman is oud-ondernemer
Korrie Korevaart is neerlandica en werkt bij de Universiteit Leiden
Fred Sengers is hoofredacteur van Incentive
Eric Jan Weterings is historicus en senior-eindredacteur van het ANP.

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven
Dieben BV Beheersmij.
Djoser BV
Research voor Beleid BV

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden
Drs. F. Sengers (voorzitter),
J.J. Gijsman (secretaris/penningmeester),
Mr. Ir. L. Barendregt,
W. Burgers,
Drs. H.D. Tjalsma,
Drs. E.J. Weterings
Ere-voorzitter: Ing. H.J. Budel.

REDACTIONEEL

"De club ligt een beetje op z'n gat hè? In de krant lees ik de naam Stiel nog wel eens, maar dat blaadje is al een tijd niet meer verschenen," zo werd mij onlangs door een donateur toegevoegd. Bewering twee en drie zijn juist, maar één is zeker onzin. En 'dat blaadje', waarmee de verontruste Leidenaar dit prachtblad bedoelde, verschijnt vanaf heden weer netjes op tijd. Is althans het streven van velen die actief zijn in de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden. En dan kan die donateur ook weer zijn bijdrage voor dit jaar overmaken, 'want voor een blad dat niet verschijnt, betaal ik niet'. Gelijk heeft-ie overigens.

'De club ligt niet op zijn gat', hoewel dit nummer weinig nieuws bevat over de monumenten in Leiden en de regio, waar Stiel zich voor inzet. Dat ligt echter aan de tijd van het jaar. Nederland is op vakantie, dus ook de ontwikkelingen in monumentenbeschermersland staan even stil. Gelukkig bleef er genoeg interessante tekst over om dit blad te vullen. Zo bevat dit nummer een vraaggesprek met een oud-werknemer van Elmi, de Eerste Leidsche Manufacturenindustrie. Deze bekende overhemdenproducent werd vorig jaar overgenomen, waarna in december de vestiging aan de Rooseveltstraat sloot. Boven het verhaal staat de kop 'De laatste Leidse textielfabriek', maar is dat wel juist? Antwoorden op deze vraag zijn van harte welkom bij de redactie of het secretariaat van Stiel.

Eric Jan Weterings

INHOUD



3 Eerste Leidsche Manufacturenindustrie (ELMI)

7 HCW: een kijkje in de archieven



8 Stiel op internet

9 Rubriek Gravure: Etiket fabriek Dros & Co.

10 50 Jaar Industrie Leiden Holland

12 Rubriek Monument: Vuurtorens



14 Muze over Bedrijf & Techniek: Nicolaas Beets over de

drooglegging van de Haarlemmermeer

16 Geschiedenisdagen

17 StielZaken



Omslagfoto:

Vuurwerk bij de Blauwpoortsbrug op een ongedateerde foto.

De afbeelding komt uit het archief van Ch. van der Nat, die jarenlang voor de bekende Leidse vuurwerkfabriek Kat het 3 Oktober-vuurwerk verzorgde. In het volgende nummer van StielZ vertelt Van der Nat over de ruim drie decennia die hij bij Kat werkte.

ELMI: DE LAATSTE TEXTIELFABRIEK

WEG UIT LEIDEN

De kop boven dit verhaal is eigenlijk niet helemaal correct. Elmi, de Eerste Leidsche Manufacturen Industrie, had de productie van haar shirts en blouses al lang geleden overgebracht naar lage-lonen-landen als China, Polen en Kroatië. In het kantoor aan de Rooseveltstraat waren tot eind vorig jaar enkele tientallen mensen doende met ontwerpen, marketing, verzending en administratie van de producten die onder bekende merknamen als Elmior, Royal Cotton en La Kerko hun weg vonden naar de consument in Nederland en een handvol andere (West-) Europese landen. Na een aantal moeilijke jaren werd het bedrijf in augustus 2000 overgenomen door de McGregor Fashion Group. Vier maanden later sloot de vestiging in Leiden, waarna wat resteerde van Elmi werd ondergebracht in het hoofdkantoor van dit 'Europese modehuis' in Driebergen-Rijsenburg.

Leidenaar W.J. (Wilhelmus Johannes) Stavleu werkte ruim 39 jaar bij dit familiebedrijf, dat tot kort voor de sluiting werd geleid door een telg uit de familie Lens. "Toen we de productie gingen uitbesteden, werd de kwaliteit minder. Ik vrees dat dat het bedrijf uiteindelijk de das heeft omgedaan."

zaten zo'n 40, 45 mensen, exclusief het kantoorpersoneel, want die telden we niet mee. Elmi zat in die tijd op de Lammenschansweg, waar zo'n 250 à 300 man werkten. Daar zaten de mode-ontwerpers, de tekenaars, de snijzaal, de administratie en het hoofdkantoor. De strijkers, het magazijn en de expeditie



"Het pand van Hartogs aan de Hoge Rijndijk, begin jaren vijftig, tegenover het tegenwoordige Bonaventura-college. Het staat er nog wel, maar het is totaal verbouwd. Rechts vooraan staat een Daffje, dat waarschijnlijk is geleverd door garagebedrijf Van Uden, dat er naast en tegenover was gevestigd. De volkswagen was van de bedrijfsleider, de enige in het bedrijf die – naast de directeur natuurlijk – een auto had. De snijzaal was boven gevestigd. Beneden zaten de administratie en de directie. Wij mochten de WC beneden niet gebruiken. Voor die van boven moesten we de sleutel vragen. Als je twee of drie keer op een dag was geweest, kreeg je die niet meer. Dat was genoeg."

"Vijf februari 1962 was mijn eerste werkdag bij Elmi. Ik was toen 21 jaar. Aanvankelijk begon ik bij Hartogs op de Hoge Rijndijk. dat was ook een bekend Leids bedrijf dat door Elmi was opgekocht. Ik werd als het ware uitbesteed. Bij Hartogs werd dames-confectie gemaakt. In het naaiatelier

zaten toen al in de Rooseveltstraat. Verder zat er ook nog een expeditiekantoor in Leiderdorp, dus Elmi was echt een fors bedrijf.

Mijn eerste werkdag begon ik als tweede snijder. De tekeningen van modellen werden vanuit de Rooseveltstraat naar de Hoge Rijndijk gebracht, waar ik en

enkele collega's die papieren modellen op de uitgerolde stof legden om ze met een machientje ruwweg uit te snijden. Daarna gingen ze naar de snijtafel, waar het model fijner werd uitgesneden. Na enige tijd werd ik eerste snijder, wat betekende dat je iets meer verantwoordelijkheid had. En wee je gebeente als iets verkeerd werd uitgesneden, bijvoorbeeld twee linker- of twee rechtermouwen in plaats van een linker en een rechter. Dan had je een probleem!

Voordat ik bij Elmi kwam had ik eerst zes jaar gewerkt in de behangselfabriek van Goudsmit Hoff. In die tijd kreeg ik kennis aan mijn vrouw en die had een broer die in de bouw werkte. Dat verdiende goed, dus ik ging de bouw in. Eenmaal op de stijger was ik de enige met een wit overhemd en een stropdas om en die zogenaamde humor van collega's was ook al niet aan mij besteed. Kan je het je voorstellen, zo'n keurig mannetje tussen al die stevige jongens. Kortom, het was mijn wereld niet.

Van mijn broer hoorde ik toen dat Elmi een snijder zocht. In die tijd werkten hele familie's bij het bedrijf, de een bracht de ander binnen. Ik solliciteerde, waarna ik 's avonds bij de bedrijfsleider thuis op gesprek moest komen, dat was toen heel normaal. Hij vroeg nog een referentie en die heb ik gekregen – ook weer via familie – van de behangselfabriek. Ik werd aangenomen en ik ben er nooit meer weggegaan.

Elmi was een familiebedrijf. De zonen van de oprichter waren H.D. Lens, beter bekend als de oude meneer H.D., die algemeen directeur was en Meneer N.E.G., die zich met de logistiek bezighield. H.D. was de man waar ik veel mee optrok, die heeft mij uiteindelijk gepromoveerd naar de administratie.

Ontwerpen, produceren, verkopen; we deden alles zelf in die tijd. Blauwe en witte hemden maakten we en die werden geleverd aan V & D, ministeries, het leger, Fokker, KLM, noem maar op. Dat was makkelijk werken, want je kon altijd een zootje in voorraad maken, de klanten kwamen toch wel. Het meeste maakten we onder de merknaam Elmior, maar grote klanten als Defensie en V & D hadden hun eigen merk. Dat waren overigens precies dezelfde hemden als die we onder eigen merknaam maakten. Na verloop van tijd – zo halverwege de jaren zestig – werd de welvaart groter en gingen mensen hogere eisen stellen aan hun kleding. Steeds minder mannen

droegen een klassiek blauw of wit overhemd, maar T-shirts en dergelijke. Elmi moest het productenpakket verbreden en dat betekende keihard werken. Een ontwerp ging maar een seizoen mee en dan moest je weer veranderen. Er kwamen meerdere dessins, of design zoals dat toen heette. Streepjes, ruitjes, fantasie zoals Hawaï, de vertegenwoordigers hadden het niet makkelijk. De detaillisten vroegen steeds meer.

Verder is ook nog geprobeerd boxershorts, sweaters en lange broeken te maken, maar dat is eigenlijk nooit goed van tafel gekomen. Ik spreek nu al over de jaren zeventig, maar pin me niet vast op jaartallen, daar ben ik niet goed in. Het ging niet best met de economie in die jaren en dat merkte Elmi direct. Het leger ging inkrimpen, dus daar kwamen minder orders van. Verder herinner ik me de PTT, die ging terug van vijf overhemden per jaar naar drie, dus dat hakte er stevig in. De modellen werden in Leiden gemaakt en die werden eens per jaar geshowed op een beurs in de RAI in Amsterdam. Dat heette de fashion-day, maar dat evenement verliep na verloop van tijd. Steeds minder producenten deden mee. Ontwerpen die daar in de smaak vielen, werden dan in productie genomen. Die productie werd in die tijd steeds meer overgeheveld naar het buitenland, want de lonen werden te hoog en de concurrentie werd steeds feller. Aanvankelijk ging de productie naar Taiwan en China en later naar Polen en Joegoslavië. Rond 1980 hield de productie in Leiden helemaal op. In diezelfde periode is het hele bedrijf verhuisd naar de Rooseveltstraat.

Kosten, kosten, kosten – ik kan dat woord niet meer horen. We moesten mee met de tijd en dat betekende dat de kosten omlaag moesten. Ik moest een keer bij de jonge H.D. komen en die zei me 'jij bent een perfectionist, dat kunnen we ons niet meer permitteren'. Toen ben ik zo rond 1975 naar de computerafdeling gegaan, die was toen nieuw. Computers gebruikten we alleen voor de administratie, ontwerpen ging nog steeds handmatig. We begonnen met een enorme IBM, een apparaat van twee bij een meter, met zeven sorteermagazijnen met grote schijven. De concepten werden aangevoerd door de boekhouding en de afdeling inkoop-

verkoop, daarna gingen ze naar de ponsypistes en dan nam ik de ponskaartjes (een soort computerschijfjes) in ontvangst. Die zette ik in de computer, die ze vervolgens ging sorteren. Vergelijk het maar met geldsortermachines bij banken. Uiteindelijk kwam alles in het sorteermagazijn, dat de transacties op volgorde las. Dan bracht ik ze van lade zeven naar een en dan zei ik tegen de computer 'ga maar verwerken'. Een enkele keer liet ik die stapel kaartjes uit mijn handen vallen. Daar zat ik dan mooi mee, kon ik weer opnieuw beginnen.

De meeste van onze klanten zaten in Nederland, Verder hadden we agenten in Engeland, Duitsland, België en Denemarken, maar in de laatste jaren waren onze grootste afnemers toch de detaillisten in Nederland. Verder hadden we nog steeds grote klanten als De Bijenkorf, C & A, de KLM en Sligro. Al die grotere firma's gingen op den duur afknijpen, je moest keihard onderhandelen voor je orders.

In de jaren tachtig en negentig hadden we – ja, ik ben er nu al anderhalf jaar weg, maar ik praat nog steeds over 'we' – een groot terrein aan de Rooseveltstraat. Daarachter was een water, waarin twee woonboten lagen van personeel voor de

bewaking. Toen we er in 1980 naar verhuisden, werd een groot gebouw neergezet, maar met de grond erachter werd niets gedaan. Uiteindelijk is die lap verkocht, wegens de financiële problemen. De grote computer ging met de verhuizing niet mee, iedereen kreeg een eigen personal-computer op zijn bureau. Ik ben nog een tijdje systeembeheerder-operator geweest, maar dat ging niet meer. Je moest allemaal cursussen volgen in het engels, dat was me te moeizaam. Vervolgens ben ik de laatste jaren financieel-administratief medewerker geweest.

In de jaren negentig ging het minder. Een belangrijke oorzaak was volgens mij dat de kwaliteit uit de productielanden vaak niet best was. Dozen uit die landen gingen ongeopend naar de klanten, zonder dat er – door personeelsgebrek – controle werd uitgevoerd. En wat krijg je dan? Je klanten gaan mekkeren natuurlijk, en terecht. De naam Elmi hadden we hoog te houden. Als we beter hadden opgelet, hadden we ons product nog steeds kunnen verkopen, daar ben ik van overtuigd.

Door de financiële problemen moesten in 1998 het pand en het terrein worden verkocht en dat huurde De Elmi dan weer. Een jaar eerder kwam een nieuwe directeur, met een grote zak geld en die zou het allemaal beter gaan doen. Ik



“Pauze in de snijzaal bij Hartogs, begin jaren vijftig. Het ging er allemaal nog eenvoudig aan toe. De dames aten een appeltje en ik rookte mijn sigaretje. De dames mochten zich niet opmaken. Iemand met lippenstift op, werd naar huis gestuurd. De man met de stofjas rechts is meneer De Haan, de boordenstempelaar. De hele dag zat hij in boorden en zomen de maat te stempelen met een speciaal daarvoor gemaakt apparaat.”



Elmi-vestiging aan de Rooseveltstraat, voorjaar 2001. Met de sluiting van dit kantoor kwam een einde aan de aanwezigheid van ELMI in Leiden. Foto Niek Bavelaar

vrees dat er weinig mensen zijn die iets goeds over die man zullen zeggen. Op 1 oktober 1998 verliet Henk Lens, de laatste nazaat van de oprichter, het bedrijf. De Eerste Leidse Manufacturen Industrie (ook wel Eerste Leidse Modinette Industrie genoemd) was niet langer een Leids familiebedrijf.

Elmi was al die jaren dus een familiebedrijf geweest, heel sociaal vooral. Als iemand bijvoorbeeld problemen thuis had, kreeg die persoon de ruimte om dat te verwerken. Dames in verwachting, of moeders die met zieke kinderen thuis zaten, daar werd allemaal niet moeilijk over gedaan. De kantine was prima en in geval van nood kon je altijd een uurtje eerder weg. Daar stond wel tegenover dat je werk in orde moest zijn, maar dat lijkt me logisch. We hadden personeelsavonden en eens per jaar een uitgaansdag. Verder waren er Sinterklaas- en Kerstavonden en een nieuwjaars-receptie. Kortom, ik heb er altijd met plezier gewerkt.

En verder de directeur, de ouwe H.D., die bestierde alles. Wat hij zei gebeurde en wee-je-gebeente als je iets niet goed deed. Hij heeft mij gepromoveerd naar de computerafdeling, waarop ik de sleutel van de zaak kreeg, zodat ik kon openen en afsluiten. In die tijd was dat een hele verantwoording.

In het begin was die man echt als een vader voor me. Ik heb eens een akkefietje met hem gehad, waaruit duidelijk blijkt wat voor man het was. Elke ochtend moest er een E.S.B. (Economisch Saldo Bestand) liggen, waar ik voor moest

in het weekeinde en ik ben er speciaal nog voor naar de zaak teruggegaan'. Ik kon gaan. Affijn, zijn zoon moest bij hem op kantoor komen en ik hoor op de gang hoe zijn vader tegen hem tekeering. Even later moest ik weer op kantoor komen. Zegt H.D. 'Sorry, dit gesprek is nooit gevoerd. Als weer zoiets gebeurt, bel mij dan.' Zo was ie dan ook wel weer.

Toen na het overlijden van meneer H.D. de leiding werd overgenomen door Henk jr. is er een duidelijk verschil ontstaan tussen 'onder' en 'boven'. Ik ben altijd een man van de werkvloer geweest en dat is eigenlijk altijd zo gebleven. Ik heb met Henk jr. vaak in de clinch gelegen. Ik was het niet altijd eens met zijn beleidsveranderingen, maar desondanks ben ik met plezier bij Elmi blijven werken. Helaas heeft hij het – in tegenstelling tot voorganger wijlen meneer H.D. – niet gered. Henk jr. was een harde werker en zijn inzet voor het bedrijf was een voorbeeld voor ons allen.

Later, met een nieuwe generatie directeuren, werd het verschil tussen 'boven' en 'onder' wel minder. De laatste nieuwe directeur had altijd zijn deur

Elmi: een korte geschiedenis – maar met vragen.

Elmi begon in 1936 als handel in fournituren (knopen, band, voering, zijde etc.) en losse boorden, welke activiteiten de naam verklaren: Eerste Leidsche Manufacturen Industrie. In de jaren twintig begon de productie van schorten en overhemden. Later ging Elmi volledig over op het maken van shirts en blouses. Vanaf de jaren zeventig werd de productie geleidelijk overgeheveld naar lage-lonen-landen, waarna sinds 1980 in Leiden het hoofdkantoor en ondersteunende diensten overbleven. Bekende eigen merken zijn Elmi ('zakelijke' overhemden), Royal Cotton (100 procent katoenen overhemden die nooit gestreken hoeven te worden) en La Kerko (vrouwenkleding). Na een aantal moeizame jaren met saneringen en ontslagen, werd Elmi in augustus 2000 overgenomen door het in Driebergen gevestigde modehuis McGregor. De vestiging aan de Rooseveltstraat in Leiden sloot in december 2000.

De bronnen voor het voorgaande zijn de internetsites www.elmi.nl en www.mcgregor.nl, op het net gezet door de huidige eigenaar van Elmi. Volgens gegevens van H.J. Stavleu werd Elmi opgericht in 1936. In datzelfde jaar zou volgens hem ook de productie van het bekende Elmi-shirt zijn begonnen. In de jaren zestig is het in 1916 voor het eerst geproduceerde damesmerk La Kerko overgenomen door Elmi, waardoor volgens Stavleu de wortels van het bedrijf teruggaan tot dat jaar. Het handelsregister van de Kamer Van Koophandel voor Rijnland zou hier uitkomst moeten bieden. Dat laat nog even op zich wachten, want het register uit de periode tot 1980 wordt momenteel bij wijze van proefproject door het Algemeen Rijksarchief gedigitaliseerd en op internet gezet. Tot die tijd zijn de vergeelde paperassen die uitsluitel moeten geven over de ontstaansgeschiedenis van Elmi tijdelijk niet beschikbaar. Kortom, wordt vervolgd.

openstaan en je mocht jij en jou tegen hem zeggen. Ik zei nog tegen hem, 'Joh, je raakt je gezag kwijt zo'. Ik bedoel, een beetje onderscheid moet er zijn, nietwaar.

Met de laatste nieuwe directeur, die van buiten de familie, veranderde de sfeer totaal. Het beleid moest helemaal worden omgegooid, er gingen tonnen naar reclame. Onnodig, want onze merken Elmior en Royal Cotton waren voldoende bekend. Er kwamen lease-auto's, de een nog mooier en duurder dan de ander en mobieltjes en lap-tops voor de commerciële afdeling. ISDN-aansluitingen moesten er komen, om thuis te kunnen werken. Thuiswerken! De directeur kon niet eens een muis vasthouden. Als personeelsvertegenwoordiger was het mijn plicht hem erop te wijzen dat het niet goed ging.

In de jaren '92-'96 werkten er nog 45 mensen, maar bij een reorganisatie moesten er 15 uit. Ik was toen voorzitter van de ondernemingsraad. Met veel pijn en moeite hebben we nog wat mensen binnen kunnen houden. In die periode heb ik met Henk jr. twee gesprekken gevoerd maar uiteindelijk werden zeven mensen ontslagen. Ik kan u wel zeggen dat dat geen pretje was. Er was bij die zeven zelfs een collega die ik had opgeleid tot eerste snijder. Dat voelde echt als het begin van het einde. Officieel ben ik maar een jaar voorzitter van de OR geweest, maar officieus zo'n

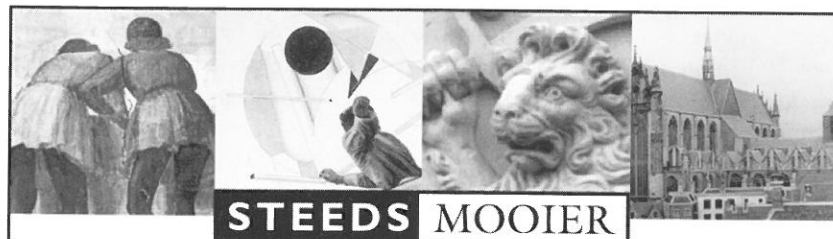
4,5 jaar. Wij wilden niet alleen vergaderen over onbenullige zaken als kantine-kleedjes, maar de toenmalige directeur Henk jr. weigerde om inzage te geven in financiële papieren. Hij vond het niet nodig de OR inspraak te verlenen bij welke wijziging of aankoop dan ook. We zijn nog eens bij een commissaris thuis geweest, met de OR en de directeur. Die deed daar keurige beloftes over samenwerking, maar al na een week ontvingen we geen stukken meer. Toen heb ik de OR maar ontbonden, maar het ontslag als zodanig heeft Henk jr. nooit geaccepteerd. Incidenteel overlegden we nog wel eens, maar dat heette toen een personeelsvertegenwoordiging. Er waren nog maar zo weinig mensen over dat we wettelijk gezien geen OR meer nodig hadden.

Helaas gebeurde in 2000 hetzelfde als in 1996. Vijftien mensen met een dienstverband van veertig tot 22 jaar werden zonder medeweten van de personeelsvertegenwoordiging op straat gezet. Bij die 15 zat ik ook. Toen aan het eind van het jaar McGregor de zaak overnam, is nog een handjevol mensen meegegaan naar Driebergen. De meesten van die vijftien voelden zich als oud vuil op straat gezet en die hebben daar nog steeds moeite mee. In april van dit jaar hebben we een reünie gehad van het personeel, want we hadden nooit fatsoenlijk afscheid genomen. Een goed initiatief was dat. Dat gaan we beslist nog een keertje doen.

Eric Jan Weterings

Foto's collectie W.J. Stavleu

ADVERTENTIE

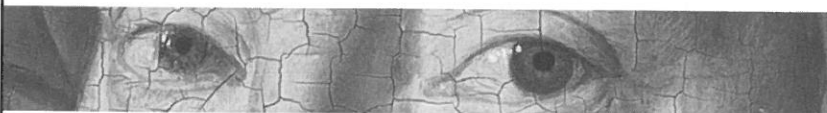


STEEDS MOOIER

Organisatiebureau voor kunst en cultuur

- **Culturele programma's op maat**
Organisatie en coördinatie van culturele programma's op maat: van stadswandeling tot compleet (meerdere) arrangement; van museumbezoek tot actieve excursies
- **Culturele projecten**
Organisatie van diverse projecten: van tentoonstelling tot scholenproject
- **Teksten**
Schrijven en begeleiden van publicaties en teksten: van persbericht tot jubileumboek

SteedsMooier geeft context aan kunst en cultuur.
Want hoe meer je daarover hoort,
des te mooier het wordt: SteedsMooier dus!



SteedsMooier
Organisatiebureau voor kunst en cultuur
Postbus 840
2300 AV Leiden

T: 071 515 63 58 / 566 14 75
F: 071 512 82 26 / 566 14 75
E: steeds mooier@steeds mooier.nl
Internet: www.steeds mooier.nl

HCW AAN HET EINDE VAN DE EERSTE WERELDOORLOG:

EEN BLIK IN DE ARCHIEVEN

De in 1914 (onder een andere naam) opgerichte Hollandsche Constructie Werkplaatsen waren lange tijd een boegbeeld van de Leidse metaalindustrie. In 1990 vertrokken de laatste afdelingen van wat inmiddels een onderdeel was van HBG (Hollandse Beton Groep) naar Rijswijk. Hoewel, laatste onderdeel? Het hoofdkantoor van de (voormalige) dochtermaatschappij NEM staat anno 2001 nog steeds aan de Kanaalweg in Leiden.

Smid Hein van Egmond zal in 1914 niet hebben bevroed dat hij met de oprichting van zijn bedrijf een peiler legde voor een van de hedendaagse grote industrieconglomeraten van Nederland. Dat deed hij overigens op een terrein tussen de tegenwoordige Veilingkade en Zoeterwoudseweg, dat toen nog

het collectieve Leidse geheugen aan de Boiskade, maar ik kon de verleiding niet weerstaan om een blik te werpen in een van de oudste documenten die bewaard zijn gebleven: het notulenboek van de commissarissen uit de jaren 1918-1920. Valt hieruit te destilleren hoe het bedrijf de laatste fase van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) is doorgekomen?

Notulenboek is wat teveel eer voor een degelijk zwart schriftje, waarin in sierlijke letters de verslagen van de commissarissen zijn opgeschreven. De naam van de notulist heb ik niet kunnen vinden, maar ik ben de persoon in kwestie wel dankbaar dat hij of zij het grootste deel van de vergaderingen te boek heeft gesteld, want het handschrift is zeer leesbaar. Dat geldt gelukkig ook voor het pootje van volgende scribenten.

De eerste bladzijde in het gelinieerde schrift oogt vergeeld. Aan de bovenzijde zitten roestvlekken van een paperclip. Zat daar iets boeiends onder? Je zou het hopen, want het eerste verslag van 25 april 1918 dat nog geen pagina lang is, biedt weinig spektakel. De commissarissen besluiten de directie te machtigen 'bij het nieuw aangekochte terrein' een aangrenzend stuk land te kopen waarvan 'het aanbod is f 200,- boven den koopprijs'. Verder lijkt het het bedrijf voor de wind te gaan. 'De directeur (H. van Egmond, EJW) doet blijken van zijne tevredenheid over den gang van zaken: er komen voldoende orders

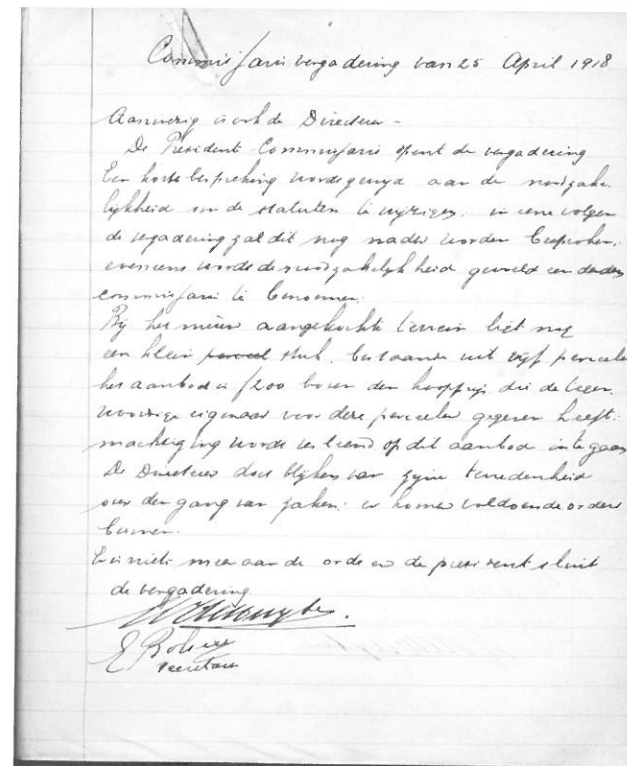
binnen. Er is niets meer aan de orde en de president sluit de vergadering.'

Nadat op de bijeenkomst van 21 mei evenmin iets spectaculairs gebeurt, bevatten de notulen van die van 16 september wel een opvallende passage. 'Het verslag van den directeur over den stand der zaken is zeer gunstig. De aanvoer van materiaal is wel enigszins moeilijk: op oude contracten moet nog veel geleverd worden.' In de eerste jaren van de Eerste Wereldoorlog had de nederlandse industrie nog forse winsten gemaakt, maar in 1917 en 1918 werd de toestand ernstiger door de internationale economische blokkade. In zijn standaardwerk 'De Lage landen. Anderhalve eeuw Nederland en België' beschrijft de bekende historicus Kossmann de toestand als volgt: "Tegen het einde van de oorlog waren de arbeiders er erbarmelijk aan toe, slecht gekleed, ondervoed, ellendig gehuisvest en zonder twijfel vol wrok over de nog steeds ostentatieve weelde waarin sommige individuen die grote oorlogswinsten hadden gemaakt, zich baadden (...)"

Op de commissarissenvergadering van 2 november 1918 – negen dagen voor de wapenstilstand een einde maakt aan de oorlog – lijken deze troebelen afwezig. Het verslag gaat grotendeels over een herschikking van het aandelenpakket, dat bij een eerdere operatie directeur Van Egmond tekort zou hebben gedaan. Verder besluiten de commissarissen deze functionaris een salaris toe te kennen van f 6000,-. Wat zou een arbeider verdiend hebben in die tijd?

Op 30 november komt het gezelschap weer bijeen, maar ook deze keer lijkt alleen de aandelenkwestie de gemoeieren bezig te houden. Na uitvoerige deliberaties besluiten de commissarissen de aandeelhouders voor te stellen Van Egmond f 22.000,- toe te kennen. Daarna volgt een bladzijden lange, vooral technische verhandeling over een statutenwijziging. Aardig is vooral dat hier voor de eerste keer de naam HCW opduikt: 'Art 1 zal voortaan luiden: De vennootschap draagt den naam: Naamloze Vennootschap: Hollandsche Constructiewerkplaatsen en is gevestigd te Zoeterwoude bij Leiden.' Officieel werd die naam pas op 3 maart 1919. Een jaar later kwam HCW op het gebied van de gemeente Leiden te liggen als gevolg van een gemeentegrenswijziging.

Verder duikt in het verslag van 30



Pagina uit het notulenschrift van de HCW, met het verslag van de eerste 'Commissievergadering van 25 april 1918'.

onderdeel was van de gemeente Zoeterwoude. Pas later zou Leiden dit gebied door annexatie verwerven. De historie van HCW/HBG is eerder in dit blad en in het door Stiel uitgegeven boek Leids Fabrikaat 2 beschreven. Recentelijk wist Stiel dankzij bemiddeling van donateur (en oud HCW-werknemer) Nico Fokker een deel van het bedrijfsarchief veilig te stellen in het Leidse gemeentearchief. Die dozen vol muffige paperassen maken nieuwsgierig. Ze zijn voor iedereen vrij toegankelijk in

Leidse link

McGregor, het modehuis dat Elmi in 2000 overnam, heeft nog een link met Leiden, zo meldt de website van het bedrijf: 'In juni 2001 breidde McGregor zijn activiteiten verder uit met het lanceren van een geurlijn voor mannen. McGregor Fragrance wordt onder licentie geproduceerd door Koninklijke Sanders en is verkrijgbaar als eau de toilette en aftershave. (...) Later dit jaar zal de geurlijn worden uitgebreid met lichaamsverzorgingsproducten, waaronder een deodorant en een bodywash.' (Bron: www.mcgregor.nl).

november de naam van een ook thans nog bekend Leids bedrijf op: 'De directeur deelt mede dat er nog steeds een bestelling loopende is bij de fa. Groen, welke echter de order niet uitvoert. De kwestie zal onderworpen worden aan het voorstel van den rechtskundigen adviseur.' Wat heeft deze drukker op zijn kerfstok? De kwestie komt later niet meer aan de orde in het notulenboek. Allemaal leuk en aardig, maar doel van deze verhandeling was te bekijken in hoeverre HCW de Eerste Wereldoorlog is doorgekomen. Het volgende verslag is gedateerd 4 januari 1919, maar ook daar worden we niet veel wijzer van. Wel zijn de directie en commissarissen alert bij een nieuwe staatslening. Het kabinet Cort van der Linden (1913-1918) besloot reeds in het eerste oorlogsjaar om de sterk gestegen overheidsuitgaven te betalen uit leningen. De rente en aflossing werden betaald uit tijdelijke verhogingen van de directe en indirecte belastingen. Het

gevolg was dat de staatsschuld tussen 1914 en 1919 verdubbelde, maar de belastingopbrengst nam nog sterker toe. Dat gegeven boezemde de commissarissen van HCW kennelijk voldoende vertrouwen in om ten minste serieus te overwegen in te tekenen op een nieuwe lening. "Hierna brengt de president-commissaris ter sprake de intekening op de nieuwe staatslening", zo melden de notulen van 4 januari 1919. 'De directie zal nader informeren, of en wat geschied (? moeilijk leesbaar EJW) moet worden en zal zoonodig intekenen.' Het volgende verslag is dat van 22 maart 1919, wat ik niet meer heb gelezen. Een antwoord op de vraag die ik mij aan het begin van deze verhandeling stelde, acht ik daarin niet meer waarschijnlijk. Al met al een mager resultaat. Misschien bekeek ik de verkeerde bron bij de verkeerde vraag? Dit lijkt kortom een (micro-)historisch

onderzoek, wat niet het door de onderzoeker gewenste resultaat opleverde. Het ploegen door muffige vergeelde historische bronnen is echter al een aangename bezigheid op zich. Goed dat er bladen zijn als Stielz, waarin dit soort worstelingen toch nog een plaats krijgen. Ik wens een volgende bronnenvorser meer succes.

Eric Jan Weterings

Archivalia:
Notulenboek N.V. Holl. Constructie Werkpl. Leiden 25 april 1918 – 2 augustus 1920 (Gemeentearchief Leiden, dossier Stiel/HCW)

Literatuur:
Kossmann, A.H., De Lage Landen. Anderhalve eeuw Nederland en België, (Amsterdam-Brussel 1976).
Weterings, E.J., Leids Fabrikaat 2, Leiden 1999.

STIEL EN INTERNET

Voor de eerste keer is in het colofon van dit blad het internetadres (www.industrieelerfgoed.nl) van Stiel opgenomen. 'Internetadres van Stiel' is wat teveel gezegd, want onder deze site van Fien (de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland, waar Stiel bij is aangesloten) is een groot aantal erfgoedorganisaties in Nederland verzameld. Na enig doorklikken - dat wijst zich vanzelf - komt u op de pagina van Stiel terecht.

Niet zonder enige schroom vermeld ik dit adres, want het bevat maar zeer summiere informatie. Momenteel wordt druk gewerkt om de site te actualiseren, maar een vrijwilligersorganisatie als Stiel zal altijd moeite houden om een supersnel medium als internet bij te benen. Over bijbenen gesproken. Toen Stiel onderzocht of het mogelijk was onder die naam een site te openen, bleek dat we te laat waren. Wie www.stiel.nl opzoekt, komt op de pagina van een Groningse welzijnsinstelling, die zich richt op mensen die langere tijd werkloos zijn. Ook een nobel doel, maar niet een waar lezers van dit blad primair in zijn geïnteresseerd.

De surfer - kan dat niet door gewoon Nederlands worden vervangen met het woord 'zoeker'? - op internet kan daarop veel informatie over locale en regionale geschiedenis vinden. Hieronder volgen een paar sites die recentelijk nieuws hadden te melden. Het Historisch Platform heeft een nieuwe website: www.historischplatform.nl. Op www.historischhuis.nl kunnen historici en historisch geïnteresseerden met elkaar en elkaars werk in contact komen. De site is ook bedoeld om de gebruiker wegwijs te maken in de grote hoeveelheid informatie over geschiedenis op internet. Daarbij zijn een on-line almanak en een linkbibliotheek de hulpmiddelen. In een volgende Stielz bekijken we wat deze sites opleveren aan informatie over Leiden en omstreken. Voor de meer ervaren internetgebruikers is de site www.den.nl van de Vereniging Digitaal Erfgoed Nederland interessant. Daarop staat een Nederlandstalige versie van het programma Conveyor, waarmee op een eenvoudige manier multimedia-presentaties gemaakt kunnen worden, waarbij afbeeldingen de hoofdmoot vormen. Zo kan bijvoorbeeld een wand van een fabriekspand worden getoond met een geschiedenis van dat bedrijf, of

een virtuele wandeling in het complex, al dan niet in verschillende tijdvakken. Het programma kan op CD worden besteld op de bovengenoemde website. De prijs is f 100,-.

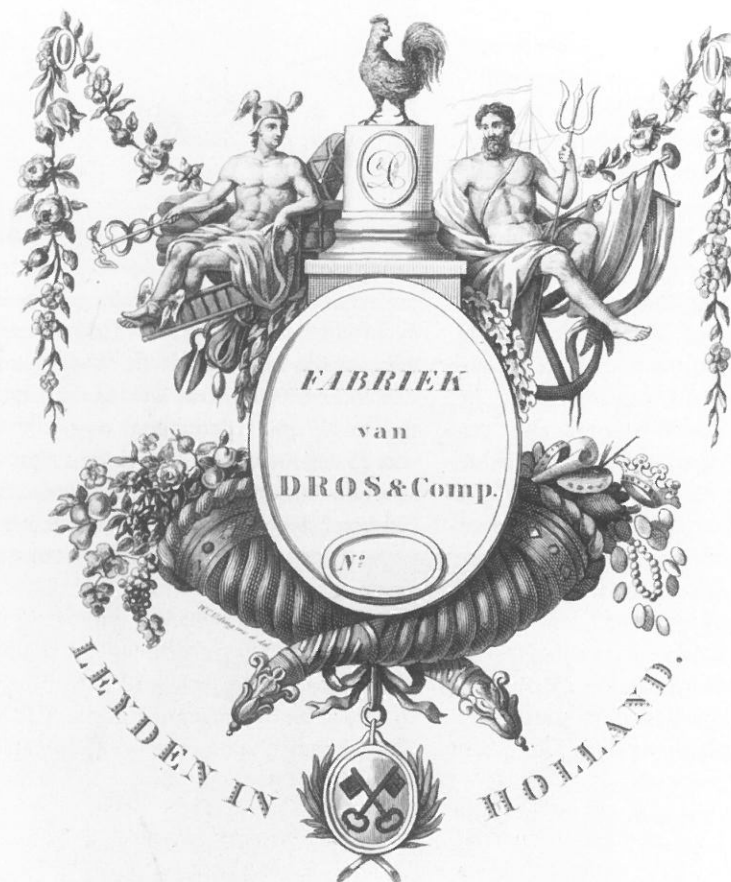
Tenslotte. Internet is een boeiend medium, maar je ziet al snel door de bomen het bos niet meer. Als lezers van dit blad een site hebben gevonden, die voor mede-lezers interessant zou kunnen zijn, aarzel dan niet om die naar ondergetekende te mailen. (e.j.weterings@ps.nl).

Eric Jan Weterings

STIELZ GRAVURES

De Leidse 'Gravure'

ETIKET VAN FABRIEK DROS & COMP.



Het gemeentearchief Leiden bewaart in de hoge vensterloze toren aan de Boisotkade een grote collectie historische Leidse prenten, de Leidse prentenverzameling. Stielz maakt voor de reeks 'De Leidse gravure' regelmatig een keuze uit die verzameling over historische gebruiksgrafiek van Leidse fabrieken. De reeks illustreert de industriële geschiedenis van de stad.

In die geschiedenis is overigens de naam van de greinfabriek Dros nauwelijks te vinden. Dros en compagnon was maar een kleine weverij en betekende niet veel in vergelijking met zijn negentiende-eeuwse concurrenten, de greinfabrikanten Leembruggen en Le Poole. Grein is een weefsel met kameelhaar of geitenhaar; camel, zeggen we nu. In 1851 had de laatste firmant C. Dros nog twee werklieden in dienst, in 1852 geen enkele meer en in het jaar daarop hield het bedrijf op te bestaan. De onderneming verdwijnt daarna spoorloos uit de jaarverslagen van de gemeente Leiden en veel meer dan de prent hierboven heeft Dros de geschiedenis niet nagelaten.

Het etiket - want dat is de functie van deze prent - toont de naam: Fabrik van Dros & Comp. in een centrale ovaal met een kadertje waarin de fabrikant het nummer en de lengte van het geleverde greinweefsel kon invullen. Rond die zakelijke kern groepeerde zich een weelderige allegorische voorstelling met een reclameboodschap. Rechts zetelt Neptunus met de attributen der zeevaart, wat betekent dat de greinen van Dros ook in overzeese landen veel zijn gevraagd. Boven alles verheven troont de haan, metafoor van waakzaamheid, dus kwaliteit in dit geval en tevens attribueert van Mercurius.

Links op de prent heeft deze hoeder van handel zich op een zacht plekje tussen de balen grein neergelaten. Met Dros en compagnons voert Mercurius niettemin de wereld tot welvaart. Dat tonen de twee hoornen, waaruit het goede der aarde overvloedig stroomt. Deze hoornen des overvloeds komen voor op gedenkpenningen, feestpoorten en goed-nieuws-drukwerken, al sinds de renaissance.

Zo oud is deze Leidse gravure niet, hij stamt uit het eerste kwart van de negentiende eeuw. De maker Willem Cornelis Uding werkte vaker voor Leidse fabrikanten, zie bijvoorbeeld de gravure voor textielfabrikant Van Wensen in Stielz 12 (2000) no. 4, p. 11. Uding (1797 -1847) werd geboren als zoon van de Leidse chirurgijn Isaak Uding. Van zijn beroep als tekenmeester en het maken van dit soort grafiek kon hij niet leven, want hij moest daarnaast de kost verdienen als boekhouder.

Henk Budel

VIJFTIG JAAR INDUSTRIE LEIDEN HOLLAND

Verzamelaars van boeken over Leiden koesteren het als een van de pronkstukken in hun kast: Industrie Leiden Holland onder redactie van Ph.J. De Ruyter de Wildt. Vijftig jaar geleden verscheen dit fraai gebonden en geïllustreerde werk bij de Leidse uitgever L. Stafleu. In zes categorieën biedt het een trots overzicht van de stand van zaken in de Leidse industrie in 1951. Ronkende voorwoorden van de toenmalige burgemeester F.H. van Kinschot en de voorzitter der Leidsche Vereniging van Industrieëlen (LVI) C. J. Leembruggen prijzen het boek aan. Leiden gaf hiermee haar visitekaartje aan de wereld af.

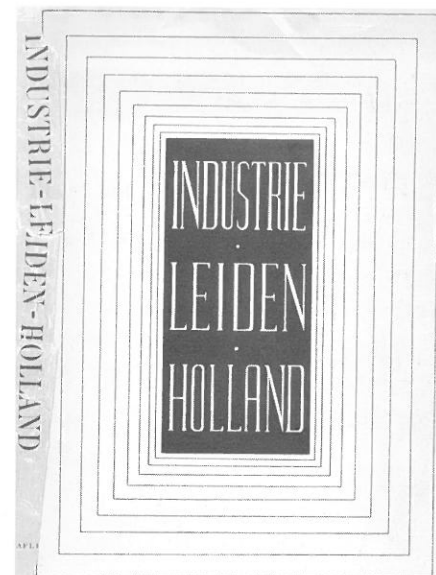
Niet alleen de rijke historie, het stedschoon en de universiteit waren de visitekaartjes van de stad. Hier presenteerde zich een vooraanstaande Nederlandse industriestad. De term Industrie werd overigens door de uitgever ruim opgevat. Leidraad bij de samenstelling was de ledenlijst van de LVI. Wat tegenwoordig vooral opvalt aan het boek is hoeveel van die bedrijven de afgelopen halve eeuw verdwenen. Van de 27 uitgebreid beschreven ondernemingen bestaan er anno 2001 nog slechts 4 die onder dezelfde naam in Leiden en omgeving zijn gevestigd.

Die vier zijn Kamsteeg's Automobielenbedrijf (in Oegstgeest), Koninklijke Sanders (waarvan alleen het hoofdkantoor nog in Leiden staat, de productie is naar Brabant verhuisd), Wernink's Bedrijven (beton) en Gebroeders Van Hoeken's Houthandel. Verder is er nog een aantal bedrijven dat onderdeel van een groter geheel is geworden en/of een

andere naam heeft gekregen: Sikkens' Lakfabrieken N.V. (te Sassenheim, tegenwoordig onderdeel van chemieconcern Akzo Nobel), De Stedelijke Fabrieken van Gas en Electriciteit, die opgingen in Energie- en watervoorziening Rijnland EWR, en N.V. Ingenieurs-bureau voor Bouwnijverheid (tegenwoordig onderdeel van IBB Condor).

En dan zijn er nog verschillende twijfelgevallen waarvan in elk geval nog een spoor rest. Hoe kwalificeer je bijvoorbeeld R.H.W. Limonade- en Vruchtenproductenfabriek (Riedel, Hoogenstraten, Willaars) uit de Rembrandtstraat? In het vorige nummer van dit periodiek stond beschreven hoe dit bedrijf in de jaren zestig van de vorige eeuw vertrok uit Leiden, om daarna te worden overgenomen. In Leiden herinnert weinig meer aan R.H.W., maar de naam Riedel staat nog steeds op bekende producten als Appelsientje en andere vruchtensappen.

Naast de 27 uitgebreid beschreven



ondernemingen bevat het boek gegevens over alle bedrijven die in 1951 waren aangesloten bij de Leidsche Vereniging van Industrieëlen. Dat levert een totaal op van 90 ondernemingen, waarvan er van 25 tegenwoordig nog sporen zijn te vinden. Binnen de Leidse stadsgrenzen blijven er slechts 19 ondernemingen over. En voor de cijferfetisjisten: die keuze is ook nog betrekkelijk arbitrair. Zie boven voor de moeizame manier waarop je in dit soort gevallen criteria moet loslaten. Ik doe tenslotte nog een poging; bedrijven in Leiden en omgeving die nog steeds in de regio actief zijn onder dezelfde naam als in 1951: dan kom ik niet verder dan 17.

Laten we eens kijken naar de vijf categorieën die Leiden Industrie Holland onderscheidde. Groep 1 is de textiel- en lederwarenindustrie, met twintig ondernemingen. Daarvan is er in 2001 niet één meer over. We zien bekende namen de revue passeren als P. Clos & Leembruggen, Van Cranenburgh & Heringa en J.J. Krantz & Zoon N.V. De Leidse textielindustrie is de afgelopen jaren in verschillende studies onder de loep genomen, dus het lijkt me overbodig hier verder op in te gaan. Ook in dit blad kwamen de afgelopen jaren mensen die in de Leidse textiel werkten aan het woord.

Groep 2 betreft de metaal- en electriciteitsindustrie. Ik tel daarin 20 bedrijven, waarvan er nu nog 8 over zijn. Bekende voorbeelden zijn machinefabriek Drakenburgh (eerder in dit blad beschreven) en de Nederlandsche Electrolasch Maatschappij. Hoewel, kunnen we die NEM nog wel meetellen als Leids bedrijf? Tenslotte zit hier alleen nog het hoofdkantoor, terwijl de

productie in het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw naar elders werd overgeplaatst? Verder zijn daar moedermaatschappij van de NEM, HCW, de Hollandse Constructie Werkplaatsen die in de jaren tachtig nog de grootste particuliere werkgever van de stad was. HCW vertrok in 1990 uit Leiden en is tegenwoordig onderdeel van het in Rijswijk gevestigde concern HBG. Datzelfde HBG houdt als stichtingsdatum van de onderneming overigens nog steeds vast aan 1914, het jaar waarin HCW (onder een andere naam en in het toenmalige Zoeterwoude – zie elders in dit blad) werd opgericht.

Groep 3 beschrijft de voedings-, genotmiddelen- en chemische industrie. Ik telde 22 bedrijven, waarvan er nog een handvol over is. Sanders en Sikkens noemde ik al, maar wat doen we met de echt Leidse bedrijven anno 2001? Verffabriek Herfst en Helder sloot zijn poorten op de Hogewoerd al lang geleden, maar leidt thans een bloeiend bestaan in Lelystad. Verf- en Japanlak-

fabriek H. Gijsman verhuisde naar Zoeterwoude en vuurwerkfabriek Kat werd in 2000 na de ramp in Enschede door de gemeente weggekocht. Resteert nog Het Kaasmerk, dat overweegt zijn karakteristieke behuizing in Leiden te verlaten en daardoor in conflict geraakte met de stichting die dit periodiek uitgeeft.

Groep 4 behandelt de Grafische Industrie. Van de 12 in 1951 beschreven bedrijven zijn er nog 3 over. Die overlevers zijn Boekhandel en Drukkerij v/h E.J. Brill (een van de oudste beursgenoteerde bedrijven), Drukkerij Groen en het Leidsch Dagblad. Opvallend is hoe pluriform de pers was in Leiden vijftig jaar geleden. De katholieke Leidsche Courant werd in de jaren negentig overgenomen door het 'neutrale' Leidsch Dagblad, terwijl de anti-revolutionaire N.V. Nieuwe Leidsche Courant verdween onder invloed van de ontzuiling.

Eenzelfde lot was de Leidse editie van het Vrije Volk beschoren, die overigens niet in Leiden Industrie Holland voorkomt. A.W. Sijthoff's uitgeversmaatschappij mag tenslotte in deze rubriek niet ontbreken. Hoewel reeds lang uit de stad vertrokken, staat aan de Doezastraat nog steeds het monumentale pand van waaruit een van de bekendste uitgevers in Nederland zijn bedrijf begon.

Als laatste in Industrie Leiden Holland wordt de bouwmaterialenindustrie als aparte groep onderscheiden. Van 16 ondernemingen constateerde ik in 2001 nog sporen in het Leidse. Noordman, Van Hoeken en Wernink werden hierboven al genoemd, evenals IBB. Opvallend is kleiwarenfabriek Nieuw Werklust in Hazerswoude, die recentelijk zijn activiteiten



Productinformatie-poster van de N.V. Backer & Co., exponent van de typisch Leidse caramel-industrie. Na de Eerste Wereldoorlog werd de productie uitgebreid naar een breder assortiment bakkerijgrondstoffen, "vasthoudende aan het begrip: stroop-suiker-kleur."

beëindigde en door Stiel succesvol werd voorgedragen als monument.

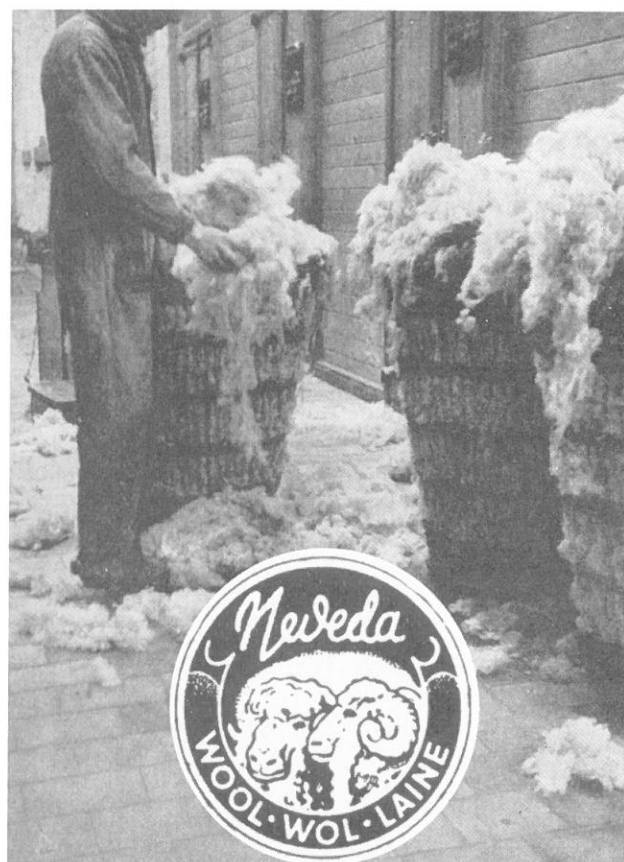
Daarmee ben ik aan het einde van mijn tocht door Leiden Industrie Holland. De vraag dringt zich op waarom er de afgelopen halve eeuw zoveel bedrijven verdwenen. De textiel verdween onder druk van de concurrentie in de lage-lonenlanden, maar voor de overige categorieën is het moeilijk een eenduidige verklaring te vinden. Het 'rode' gemeentebestuur dat in de jaren zestig en zeventig weinig toeschietelijk was om bedrijven die uit hun jasje groeiden de ruimte te geven, is er een. Schaalvergroting, die de grenzen van een provincie stad overschreed is een tweede. Familiebedrijven, die door de eerste generatie werden opgebouwd, door de tweede tot verdere bloei gebracht en door een incompetente derde generatie werden verkwaanseld? En zo kunnen we nog wel even verder theoretiseren. Voorlopig is er nog stof genoeg om dit blad te vullen.

Eric Jan Weterings

Illustraties uit besproken boek.



Kamsteeg's Automobielenbedrijf N.V. te Oegstgeest. De foto van 1950 toont de voorzijde van het pand aan de Geversstraat, met showroom en tankstation. Kamsteeg is één van de weinige in Industrie Leiden Holland besproken bedrijven die anno 2001 nog onder dezelfde naam actief zijn.



Arbeider bij Gebroeders van Wijk & Co N.V. werpt plukken van het ruwe product in de wolsilo's. Het embleem met de twee ramshoofden is een van de bekende handelsmerken van de Leidse Wolspinnerij N.V. Hoewel de spinnerij met de rest van de textielindustrie uit Leiden verdween, is de wol van het merk Nevada tot op heden een begrip, zowel bij truienbreiers als bij tapijt- en kussen-knopers.

STIELZ MONUMENT

De tijd dat rokende schoorstenen en stampende machines het beeld van Leiden als industriestad bepaalden, ligt nog niet zo ver achter ons. Veel oude fabrieken, werkplaatsen en bedrijfspanden zijn in hoog tempo gesloopt. Maar bepaalde categorieën van industrieel erfgoed zijn ook gebleven. Dat geldt zeker voor vuurtorens, die voor velen een romantische uitstraling hebben. Wibo Burgers beschrijft deze keer, in de tiende aflevering van de rubriek 'Monument', de vuurtoren van Noordwijk en het vuurbaken van Katwijk aan zee, beide rijksmonument.

VUURTORENS POPULAIR ERFGOED

Vuurtorens kunnen zonder meer gerekend worden tot de categorie van populair industrieel erfgoed, evenals bijvoorbeeld watertorens en oude gemalen. De echte liefhebbers van deze vuurtorens zijn verenigd in de Nederlandse Vuurtoren Vereniging, waarvan de leden met regelmaat Nederlandse en ook buitenlandse vuurtorens bezoeken. Ook kunstenaars ontfermen zich graag over de vuurtoren voor hun werkstukken. De vuurtoren is verbonden met de zee, met het water en dat geeft de Nederlander een vertrouwd gevoel.

De geschiedenis van de vuurtoren gaat terug tot voor onze jaartelling. Langs de zeekusten werden op hoge standplaatsen vuren gestookt om voor de vissers de thuishaven te markeren. De oudste vuurtoren is die van Pharos bij de Egyptische havenstad Alexandrië. Een farao liet enkele honderden jaren voor Christus de vuurtoren bouwen op een klein eiland voor de kust. Deze vuurtoren, waarvan algemeen wordt aangenomen dat het de eerste in de geschiedenis is, werd in de middeleeuwen verwoest door een aardbeving.

Ook de Romeinen kenden vuurtorens. Zo is binnen de muren van de Romeinse vesting in het Engelse Dover de ruïne van een vuurtoren te vinden. Op de noordwestpunt van Spanje, bij La Coruna, vinden we de oudste nog bestaande vuurtoren, die naar Hercules is genoemd. In ons land heeft bij Katwijk een Romeinse vuurtoren gestaan in de vesting Brittenburg aan de monding van de Oude Rijn. Deze toren is later samen met de

vesting opgeslokt door de zee.

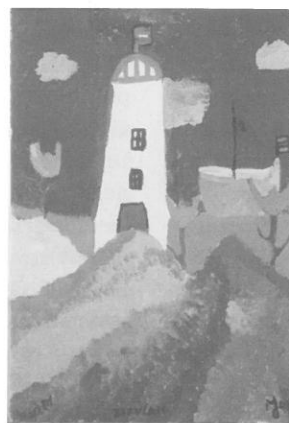
De eerste berichten over de kust-verlichting van ons land zijn van de dertiende eeuw. Zo gaf de kerk in Den Briel in 1280 toestemming voor de aanleg van vuurbakens aan de monding van de Maas. Ook elders langs de Hollandse kust was er sprake van vissersvuren, later ook zogeheten vuurboeten, vaak kleine gebouwen van hout of van steen met daarop de vuurkorf. De kleine gebouwen werden

ook gebruikt als opslagruimte en ook wel als wachtruimte voor de stokers. Het was niet mogelijk om onderscheid te maken tussen de vuren, soms werden er twee gestookt om herkenning mogelijk te maken. Later werden ook kaarsen en olie gebruikt. In 1782 bracht de Franse natuurkundige Argand (1750-1803) een belangrijke verbetering van de verlichtingsmogelijkheden. Hij rustte de olielampen uit met een holle, ronde pit. In combinatie met een versterkte luchttoevoer kwam een rustiger en feller licht tot stand. Ook werden spiegelreflectoren gebruikt.

Aan het eind van de achttiende eeuw zorgde de Franse wetenschapper Fresnel (1788-1827) voor een nieuwe doorbraak. Hij zag kans een lenzenstelsel te ontwerpen dat op een bijzondere manier de zichtbaarheid van het licht versterkte. Bovendien kon men met dit systeem het licht een eigen karakter geven. Lichtflitsen werden in een bepaald patroon afgewisseld met perioden waarin het donker was. Het eerste Fresnel-draailicht werd in 1837 op de befaamde

Brandaris-vuurtoren op Terschelling geïnstalleerd.

De meeste vuurtorens zoals wij die nu nog kennen dateren van de negentiende eeuw, bij voorbeeld de (gietijzeren) vuurtoren van Scheveningen, gebouwd in 1875. Bijna alle torens zijn tegenwoordig geautomatiseerd. Licht-wachters zijn er niet of nauwelijks meer.



Vuurtorens inspireren kunstenaars en kinderen. Deze kindertekening werd gemaakt voor een wedstrijd.

Noordwijk

In Noordwijk is in 1444 een vuurboet aangelegd op het terrein waar aan het eind van de negentiende eeuw Huis ter Duin werd gebouwd. Deze vuurboet heeft enkele eeuwen dienst gedaan. Het vuur werd alleen gestookt wanneer de vissersvloot op zee was en er geen maanlicht was. Bij een heftige storm in 1716 ging deze vuurboet tenonder.

Er verrees een nieuw exemplaar, dat het tot 1838 uithield. Veertien jaar later werd op een hoog duin aan de Jan van Henegouwenweg ter hoogte van het Oranje-hotel, een stenen koepel met een glazen dak gebouwd. In deze koepel brandde een sterk petroleumlicht wanneer de vissers waren uitgevaren. Deze 'seinpost' werd in 1913 gesloten omdat het met de visserij in Noordwijk gedaan was. De vissers gingen naar de havens van Scheveningen en IJmuiden.

Al voor het eind van de negentiende eeuw deed zich de behoefte gevoelen aan een vuurtoren, die het gat tussen de torens van IJmuiden en Scheveningen zou opvullen, vooral ook vanwege een aantal strandingen op dit deel van de kust. De bouw van een vuurtoren werd echter vertraagd door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Maar eind 1921 was het dan zover. Op 22 december van dat jaar vond in Den Haag de aanbesteding plaats. De vuurtorens vielen destijds onder de Dienst voor het Loodswezen. Deze dienst ressorteerde op haar beurt onder het Departement van Marine. Het werk werd gegund aan de Leidse



Jelsma's vuurtoren in Noordwijk aan Zee: een sieraad voor de badplaats.

aannemersfirma W. Splinter en Zonen voor een bedrag van 28.975 gulden. Het ging daarbij om de bouw van een lichttoren in baksteen en gewapend beton. Andere firma's zorgden voor de levering van de glazen koepel en de zes ijzeren trappen.

De bouw van de Noordwijkse toren begon in januari 1922 en werd in de tweede helft van dat jaar voltooid, waarna de koepel en de trappen konden worden aangebracht. Op 3 augustus 1923 brandde het licht voor het eerst en was het dus feest in het dorp. De toren is opgetrokken uit donker gebrande baksteen. Na een jaar of tien is een witte pleisterlaag aangebracht omdat de stenen water doorlieten. Dat bleek veroorzaakt te zijn door een verkeerd aangegeven samenstelling van de specie in het bestek.

Sierlijk

Het ontwerp van de toren van Noordwijk werd gemaakt door O. Jelsma, indertijd hoofd van de bouwkundige dienst van het Loodswezen. Veel is er niet bekend over hem, maar zijn creatie mag er zijn: de sierlijke, elegante toren past uitstekend op de boulevard van de moderne badplaats, die Noordwijk is geworden. In de verte doet de toren denken aan het Nieuwe Bouwen: de architectuurstroming die tegen de jaren

twintig opkwam en die zich bediende van moderne materialen als beton, glas en staal. Jelsma ontwierp ook de vuurtoren van Harlingen, die nu een luxe hotelsuite herbergt.

De toren is 25,5 meter hoog en staat ongeveer vier meter diep in de grond. Aan de voet meet het bouwwerk 4,5 meter in het vierkant. Naar boven loopt hij enigszins taps toe, daar meet hij 3,35 meter. De toren heeft zes verdiepingen. Boven de vierde etage is hij wat breder zodat men rond de zogenoemde kuip kan lopen. Daarboven bevindt zich dan het lichthuis met glazen koepel.

In de eerste helft van de jaren vijftig werd de vuurtorenwachter afgeschaft. Zijn plaats werd ingenomen door een kustwachter, die ook op in nood verkerende schepen en mensen moest letten. Daarvoor werd op ongeveer vijftien meter hoogte een 'uitkijk' aan de toren gebouwd. Vanuit deze post konden de kustwachters bij helder weer de vuurtorens van Scheveningen en IJmuiden zien.

Sinds 1988 is de toren onbemand en werkt alle apparatuur automatisch. Zo 'verbruikt' de toren vier lampen per jaar. Die worden automatisch vervangen na 1500 branduren. De lamp van 1000 Watt wordt door het lenzenstelsel versterkt tot 300.000 Watt! Het licht is zichtbaar tot op een afstand van dertig kilometer. Het ritme van het licht is een 20 seconden durend signaal, bestaande uit acht seconden licht, twee seconden donker, drie seconden licht, twee seconden donker, drie licht en twee donker.

Katwijk

De vuurbaak in Katwijk is ook ontstaan als een vissersvuur, waarschijnlijk al in de middeleeuwen. In 1628 werd een verzoek ingediend bij de Prins der Nederlanden om een nieuwe vuurboet

Voor wie meer over vuurtorens wil weten:

De Nederlandse Vuurtoren Vereniging (NVV) heeft een aardige site op Internet, verzorgd door Koen van der Driesche. Het adres: <http://worldlights.com/users/nvv>. Bij De Slegte is een fraai boek over vuurtorens te verkrijgen van Dorine van Hoogstraten (tekst) en Herman Scholten (fotografie), uitgave Atrium. De prijs is f 29,95.

te mogen bouwen. Een verzoek waarop later een positieve beslissing kwam. De vissers moesten een geldelijke bijdrage betalen voor de kosten van de vuurboet. In de negentiende eeuw komt Katwijk nog voor op zogeheten lichtlijsten en het valt dan steeds in de categorie vissersvuur. Een Engelse admiraal, die rond 1800 voor de Nederlandse kust gestationeerd was, beschreef de kustlichten. Over de vuurbaak van Katwijk schreef hij: 'Twee Engelsche zeemijlen ten noorden van Scheveningen heeft men het dorp Katwijk, staande dicht bij het Strand, en



De vuurbaak van Katwijk aan Zee, aan het Vuurbakenplein, in het verleden ook wel aangeduid als Uitzichttoren. (archiefplaat)

heeft een grote Kerk met Naaldetoren, ten zuiden van deze Kerk staat een Baken, vertoont zich uit zee als een Toren'. Halverwege de negentiende eeuw werd een lichthuis op de toren geplaatst. De vuurbaak werd in 1901 uitvoerig gerestaureerd. In 1913 verdween echter een groot deel van de vissersvloot van Katwijk naar de havens van IJmuiden en Scheveningen, zodat het licht kon worden gedoofd.

Vanaf het eind van de jaren zestig is het gebouw opengesteld voor het publiek en aan het eind van de jaren tachtig werd de toren gerestaureerd. Daarentegen is de vuurtoren van Noordwijk slechts eens in de twee jaar toegankelijk voor het publiek en wel op Open Monumentendag, de tweede zaterdag in september.

Wibo Burgers

Foto's: Wibo Burgers



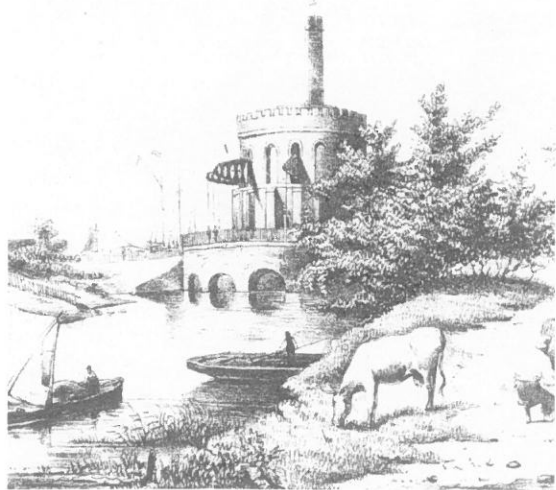
Vuurtorenlamp in de lichtkoepel

de Muze over Bedrijf & Techniek

DE STRIJD TEGEN HET WATER: DE DROOG- LEGGING VAN DE HAARLEMMERMEER

De schrijver Nicolaas Beets (1814-1903), met wie we hier al eerder kennismaakten, gold en geldt voor menigeen als de domineedichter bij uitstek. In zijn Leidse studententijd verloor hij zijn wilde haren. Vervolgens werd hij een oppassend burger en een fatsoenlijk dominee. Ook literaire experimenten waren er daarna van de dichter Beets niet te verwachten. Hij hield het bij begrijpelijke poëzie in traditionele vorm, waarin hij de gelovige lezer het goede voorhield. Wie echter denkt dat Beets het prototype van de aartsconservatief is geweest, een tegenstander van alle verandering en vooruitgang, vergist zich. Dat wordt onder meer duidelijk uit de gedichten die hij over de drooglegging van de Haarlemmermeer schreef.

De introductie van de stoommachine in Nederland vond plaats aan het eind van de achttiende eeuw: in 1776 werd een stoommachine ingezet voor de bemaling van de polder Blijdorp. Die machine leek uitermate geschikt om de functie van de windmolens bij de bemaling over te nemen. Het zou echter nog tot na 1850 duren voordat de Nederlanders de stoomkracht op grotere schaal gingen gebruiken. Dat had allerlei oorzaken: de exploitatiekosten bleven lang vrij hoog, zodat niet iedereen meteen voor de nieuwe techniek wilde kiezen, en in de beginperiode verliep ook alles technisch niet even voorspoedig. De kennis van de nieuwe techniek was vaak nog onvoldoende en gekwalificeerd personeel was moeilijk te vinden.



Stoomgemaal De Cruquius, gebouwd in 1849. Illustratie uit: *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890.* Onder (hoofd)red. van H.W. Linsten [e.a.]. Zutphen 1993. Dl. 4 (Delfstoffen, machine- en scheepsbouw. Stoom. Chemie. Telegrafie en telefonie), p. 140.

Problemen rond veiligheid, brandgevaar en lawaai konden niet stante pede worden opgelost. Emotionele weerstanden waren er in veel gevallen de oorzaak van dat traditionele apparaten en machines, zoals de windmolen, het dikwijls wonnen van het nieuwerwetse alternatief, het gebruik van stoom.

Inspirerend voorbeeld

Al veel eerder waren er plannen gemaakt voor de droogmaking van de Haarlemmermeer (en de Beemster), met behulp van windmolens welteverstaan. J.A. Leeghwater (1575-1650) stelde in 1629 al voor om de klus te klaren met 160 windmolens. Ook anderen, onder wie de bouwkundige Nicolas Cruquius (1678-1754) en E.G. baron van Lijnden van Hemmen (1761-1845), hoofd-administrateur der Domeinen, presenteerden hun plannen voor de droogmaking, respectievelijk in 1741 en 1820. In de zeventiende eeuw werd het meer - de Groote Haarlemmer of Leydse Meer genoemd - alsmaar groter en ook later veroorzaakten stormen talloze overstromingen. Bij stormen in de winter van 1836 bedreigde het water zelfs de steden Amsterdam en Leiden; meer dan tienduizend hectaren werden overstroomd. Er werd lang over gediscussieerd, ook over de keuze voor windmolens of stoom bij de bemaling, maar ten slotte besloot het parlement in 1839 tot droogmaking, en onder druk van koning Willem I werd gekozen voor stoom- in

Het Haarlemmer-meir 1850

Nu wordt de Sloköp opgeslokt,
Nu raakt zijn rijk ten ende;
Nu ligt de grove Waterreus
Zieltogend op zijn breeden neus,
En jammert van ellende.

Nu laat! hem Oome Cruquius,
Nu kopt² hem Vader Lijnden,
En de oude Rijpsche Molenaar³
Purgeert hem sedert derd'half jaar,
Dat al zijn krachten kwijnden.

Nu slinkt zijn buik met ieder dag,
Zijn onderkin en wangen;
Nu droogt hy als een stokvisch uit,
En hoort wel dat zijn doodklok luidt
In onze zegezangen.

Ja, oude Landplaa! 't is genoeg
Aan Hollands tuin geknabbeld;
Genoeg gesleept naar diepte en krocht,
En wat gij niet verslinden mocht
Bezoedeld en bezabbeld.

't Geduld is uit; de straf gereed;
Uw wisse dood gezworen;
Uw huis en erf verbeurd verklaard;
En wat uw roofzucht heeft vergaard
Zal nu der vlijt behooren.

Rukt aan, met spade en ploeg, en komt
Dit watererf bezaaien,
Gy, zonen van 't gewroken land!
Met vroolijk hart, met nijvre hand...
En doe Gods gunst u maaien!

¹ laten = aderlaten, bloed aftappen

² koppen = onthoofden

³ Hier wordt bedoeld op Leeghwater.

⁴ De ingenieurs M.G. Beijerinck, P. Kock en M.G. Simons waren ook lid van de Haarlemmermeer-commissie.

plaats van windkracht. Nederlandse en Engelse fabrikanten bouwden samen drie stoommachines van elk 360 pk., uniek in Nederland en in de wereld. De gemalen kregen de namen van drie waterbouwkundigen en werden de Leeghwater, de Lijnden en de Cruquius genoemd. Zij pompten 800 miljoen kubieke meter water weg en legden 18.300 ha grond droog. De droogmaking van de Haarlemmermeer zou het inspirerende voorbeeld worden voor het gebruik van stoom bij

Antwoord van het Haarlemmermeer

Roept niet zoo gaauw triomf, hoezee!
Als waar' mijn rijk ten ende,
Al lig ik als een Goliath
Verslagen op mijn natte g.t,
Ik juich nog in de ellende.

Pomp op maar oome Cruquius
O Lijnden zet mij koppen,
Purgeer mij vrij, o Rijpenaar
Gij hebt mij nog zoo gaauw niet klaar
Waar zult ge 't water stoppen?

't Is waar, mijn buik slinkt ieder dag
En mager zijn mijn wangen
Maar 'k ben nog niet zoo erg in 't naauw,
Neen! de oude wolf heeft nog één klaauw
Hij is nog niet gevangen.

Scheld maar van landplaa, als had ik
Aan Hollands tuin geknabbeld,
'k Zie wat het stoomgemaal beduidt
Het water is er nog niet uit,
Al wordt er veel gebabbeld.

O Simons, Kock en Beijerinck⁴
Durft nimmer mij genaken,
Mijn allerlaatste levenskracht
Is voor u met een vloek bevracht,
Als gij mij droog wilt maken.

En de eerste boer die met een ploeg
Het waagt in mij te dalen,
Die stikke aan den eersten graat
Van 't baarsje dat zijn keel ingaat,
De duivel moog' hem halen.

bemaling van de Nederlandse polders. Waren er in 1860 een handvol stoomgemalen, in 1890 waren er ruim 400!

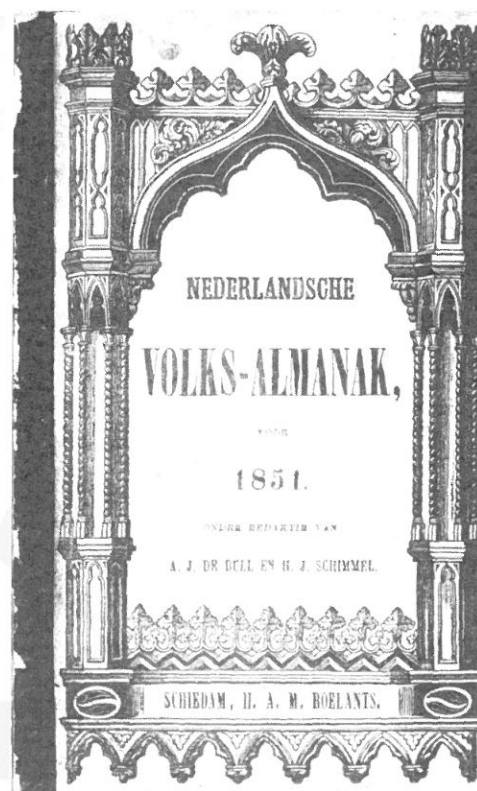
Triomf

Nicolaas Beets volgde het proces van de drooglegging op de voet, lijkt het: hij dichtte in achtereenvolgende jaren vier 'Haarlemmermeer-Zangen'. De eerste verscheen in de Enkhuizer almanak voor 1840: 'De Aalsmeerder boer aan het Haarlemmermeer in 1839'. Beets gebruikte het gedicht om meer

bekendheid aan de plannen van het parlement te geven. Zijn visie was duidelijk: 'Groote Plas, Groote Plas, / 'k Wou je leeggemalen was!' Het meer heeft in de loop der tijden veel land verzwolgen; de dichter ziet er liever vee lopen en haver staan. In dit gedicht spreekt Beets nog over de 'molentjes' die het water uit de polder zullen pompen, maar in het tweede Haarlemmermeer-gedicht, 'Het Haarlemmermeer. 1850' (gepubliceerd in de Nederlandsche volksalmanak voor 1851) noemt de dichter de drie stoomgemalen. Het derde gedicht, 'De Leidsche visscher en het Haarlemmer Meer, in 1852', schildert de drooggevalen polder, met veel slob en wild andijviekruid. (Beets schreef het naar aanleiding van het feit dat de stad Leiden, op grond van haar visserijrechten op de Haarlemmermeer vervolgens aanspraak maakte op het drooggevalen poldergebied.) In het vierde gedicht, 'Het Haarlemmermeer uitgedroogd. 1853' is de triomf compleet: Leeghwater wordt verzocht uit zijn graf op te staan om een kijkje te komen nemen. God, koning en vaderland worden geprezen voor de overwinning op het water. Het derde en het vierde gedicht verschenen voor het eerst in Beets' bundel *Korenbloemen*, uit 1853.

De laatste liters

Hier sta ik stil bij het derde gedicht, waarin Beets de Leeghwater, de Cruquius en de Lijnden noemt. De dichter verkneukelt zich bij de gedachte aan het naderend einde van het meer, de drooglegging, als terechte straf voor alle wandaden van het water. Beets beschrijft het meer als een persoon: een gevelde reus die als straf voor zijn veroveringen op het omringende land, nu zijn ondergang tegemoet gaat. Van angst of ontzag voor de stoommachines ontbreekt bij Beets elk spoor: ze dienen de goede zaak en het gedicht juicht de vooruitgang toe. Het aardige is dat Beets' gedicht een reactie in rijm losmaakte, geschreven door Frederik Willem Conrad. Conrad was in 1852 tot hoofdingenieur van de waterstaat der 2de klasse benoemd en werd daarna ook lid van de commissie die belast was met het beheer en het toezicht over de drooglegging van de Haarlemmermeer. Hij dichtte wel vaker over de Haarlemmermeer; die gedichten



droeg hij voor tijdens de diners die jonkheer mr. Gevers van Endegeest als voorzitter van de Haarlemmermeer-commissie organiseerde. Ik zou graag weten in wiens bezit deze 'Haarlemmermeeriana' anno 2001 zijn, maar in elk geval kan ik hier naast de tekst van Beets ook het dichterlijke antwoord van de waterreus, dat Conrad in 1851 schreef en voordroeg, citeren: (zie kader)

De bedoeling van Conrad is duidelijk: in zijn gedicht wijst hij op het probleem van de verwijdering van de 800 miljoen kubieke meter water uit het meer. Hoezeer de ingenieurs daarmee geworsteld hebben, weet ik niet, maar in 1852 - vier jaar na de start van de uitmaling - verdwenen de laatste liters uit het meer en werd de drooglegging voltooid: de reus was overwonnen.

Op een (na)zomerse dag in 2001, tijdens een fietstocht langs de Hoofdvaart in de Haarlemmermeer, kunt u ze nog alledrie bekijken: de Leeghwater in Buitenkaag, de Cruquius in Vijfhuizen en de Lijnden in Lijnden. Bij de Cruquius stapt u af: daar is nu een museum gevestigd dat de geschiedenis van het Nederlandse stoomgemaal vertelt - met een theehuis waar het goed toeven is...

GESCHIEDENISDAGEN

Wat doet een stukje over de Geschiedenisdagen – die overigens maar een dag duren – in Stielz? Een belangrijk thema dit jaar is de activiteit van (amateur-) historici die zich met hun woonplaats en omgeving bezighouden. Aangezien veel lezers van dit blad zich om de historie van Leiden en omgeving bekommeren, leek het zinnig dit artikel over te nemen. Overigens is het momenteel nog niet duidelijk of Leiden aan de orde komt op deze manifestatie.

'Historisch besef in Nederland' is het thema van de Geschiedenisdagen op 24 november in Tilburg, in het complex van de Katholieke Universiteit Brabant. De Geschiedenisdagen zijn bedoeld voor iedereen die geïnteresseerd is in geschiedenis: van professional tot vrijetijdshistoricus, van archivaris tot geschiedenisleraar. Het programma omvat presentaties, debatten en een informatiemarkt. Er is kortom volop gelegenheid voor discussie en informele contacten.

De functie van geschiedenis in het maatschappelijk debat is sterk aan het veranderen. Het aankweken van historisch besef is de belangrijkste doel-

stelling van het geschiedenisonderwijs. Het overgrote deel van de Nederlanders heeft weinig kennis van de nationale Nederlandse geschiedenis.

De Commissie-De Rooy stelt voor om de leerlingen een helder chronologisch kader aan te reiken met tien duidelijk herkenbare tijdvakken met herkenbare beeldkenmerken.

Welke geschiedenis is relevant? En voor wie? Nederland is een multiculturele samenleving met Nederlanders van diverse herkomst. Hoe kunnen musea en archieven als hoeders van erfgoed dit op een aantrekkelijke wijze presenteren?

Heeft het historisch besef veel meer een regionaal en lokaal karakter gekregen?

In Nederland is er in ieder geval een sterk verbrede groep lokale vrijetijdshistorici, die in de meeste provincies worden ondersteund door consultants geschiedbeoefening.

Voor meer informatie kunt u terecht bij Albert van der Zeijden, Nederlands Centrum voor Volkscultuur, tel. 030-2760244 of e-mail: nederlandscentrum.volkscultuur@wxs.nl. Mede-organisatoren van de Geschiedenisdagen zijn het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap, De Vereniging voor Geschiedenisleraren Nederland, de Koninklijke Vereniging voor Archivarissen in Nederland, het Historisch Platform en de Nederlandse Museumvereniging.

Uit: Hollands Historisch Magazine, 6^e jaargang, nummer 3, juli 2001.

Bericht van onze adverteerder

DE NIEUWE NAAM VAN DE REGIO VVV IS HOLLAND RIJNLAND

De VVV's van Katwijk, Leiden, Lisse, Noordwijk, Noordwijkerhout en Warmond gaan fuseren. Uiterlijk per 1 januari 2002 zal de nieuwe Regio VVV operationeel zijn. De naam van de nieuwe organisatie wordt Regio VVV Holland Rijnland, met de functionele ondertitel Historische Bloemenkust.

Het gebied dat bestaat uit de Duin- en Bollenstreek, de Leidse Regio en het Hollands Plassengebied, zal onder deze nieuwe naam nationaal en internationaal worden gepromoot.

De naam werd aan een aantal criteria onderworpen, zodat de naam nu een nationale en internationale herkenning heeft, een historische link in zich herbergt, hij lekker klinkt in alle talen, aanhaakt bij het bekender merk 'Holland', promotioneel goed bruikbaar is, niemand van de partijen in het gebied met de naam zich bezwaard hoeft te voelen. Met de juiste beeldvorming kan de op voorhand klassieke klank omgezet worden naar een moderne, wervende, kleurrijke en misschien wel een beetje sexy naam: Holland Rijnland?

STIELZAKEN

Laatste nieuws

HET KAASMERK OP MONUMENTENLIJST

Het college van B. en W. heeft de fabriek Het Kaasmerk aan de Roomburgerweg op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. De Taakgroep Selectie van Stiel heeft in 1999 het voorstel gelanceerd om de voor ons land unieke fabriek te beschermen, vooral omdat het gebouw van de Heemsteedse architect Stapenséa uit 1927 een van de weinige overblijfselen is van de architectuurstroming Het Nieuwe Bouwen in Leiden nadat in 1976 het Van Nelle-gebouw werd afgebroken.

Tegen plaatsing op de lijst kwam fabrieksdirecteur M. Stuit in het geweer. Het Kaasmerk overweegt namelijk een andere behuizing, zo verklaarde hij vorig jaar bij de behandeling van de zaak bij de monumentencommissie. Dan kan de monumentenstatus problemen geven. Stiel-voorzitter Fred Sengers zei bij

die gelegenheid dat het gebouw zich uitstekend zou lenen voor een bedrijfsverzamelgebouw voor bijvoorbeeld beginnende (ict)-ondernemingen. Inmiddels heeft de heer Stuit bezwaar aangetekend tegen de beslissing van B. en W. van Leiden.

Wibo Burgers*



STIEL TEGEN SLOOP

VEILING KATWIJK

Stiel heeft bij burgemeester en wethouders van Katwijk bezwaar aange-tekend tegen de sloopvergunning voor de gebouwen van de voormalige veiling aan de Sandtlaan. Volgens Stiel heeft het complex een hoge herinnerings-, educatieve- en gebruikswaarde. Ook de zeldzaamheidswaarde en de wetenschappelijke waarde zijn dermate hoog dat van sloop zou moeten worden afgezien.

Stiel werd geïnformeerd over de plannen van b en w door de Stichting Leefbaar Katwijk, die eveneens tegen sloop van het complex is.

Bestuur Stiel

ADVERTENTIES



Opgericht 5 november 1902

postbus 917
2300 AX Leiden

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale erfgoed en wilt u graag het beroemde *Leids Jaarboekje* gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de **Vereniging Oud Leiden**

De contributie bedraagt f 34,- per jaar; jongeren tot 25 jaar betalen slechts f 25,-. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de **Vereniging Oud Leiden**



Stijlvol congresseren en recipiëren in een academische ambiance.

Dat kan in het
ACADEMIEGEBOUW
van de Universiteit Leiden

Al meer dan 400 jaar is het Academiegebouw aan het Rapenburg het hart van de oudste universiteit van Nederland. Het gebouw bevat zalen en zaaltjes, die gebruikt kunnen worden voor congressen en representatieve doelen. Het Groot Auditorium is bij uitstek geschikt voor lezingen, er is een congreszaal met vergaderfaciliteiten en er zijn diverse grote en kleine zalen beschikbaar als vergaderruimte en cursuslokaal. Tevens is er een steervolle receptieruimte. Allerlei soorten van audiovisuele ondersteuning zijn mogelijk. Voor catering kan eveneens worden gezorgd, van receptie tot koud buffet of zelfs diner.

Voor reserveringen en bezichtigingen vooraf:
Manager Academiegebouw, tel. 071-5277203/ 5273110.
Schriftelijke aanvragen/informatie:
Bedrijfsbureau, Postbus 9500, 2300 RA Leiden.



Op stap in Leiden?

Leiden Promotie VVV, de specialist
in culturele en toeristische vrijetijdsinformatie

Stadswandelingen o.a.:
"In de voetsporen van de
jonge Rembrandt" en de
"Hofjeswandeling"

Uitgebreid aanbod van
binnenlandse vakantie-
bestemmingen naar de
meest uiteenlopende
cultuurhistorische oorden

Allerhande uitgaven over de
Leidse beroemdheden, zoals
Rembrandt, Jan Steen, de
Pilgrim Fathers etc.

Leiden Promotie VVV, Stationsplein 210, 2312 AR LEIDEN,
tel.: 0900.22.22.333, fax.: 071-5125318



NIETS LIJKT OP LEIDEN

STIELZAKEN

LEIDEN TELT 2809 MONUMENTEN

Leiden had eind vorig jaar 2809 monumenten. Daarvan hadden er 1445 de status van gemeentelijk monument, 1363 zijn rijksmonument en er is ook nog één provinciaal monument. Dit blijkt uit het jaarverslag over 2000 van de Leidse monumentencommissie.

In het jaar 2000 kwamen er 111 gemeentelijk monumenten bij, waaronder een aantal door Stiel voorgedragen panden. In twee gevallen werd de geadviseerde plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst door B. en W. aangehouden. Dat betrof onder meer de schoorsteen van de wasserij De Arend.

De commissie heeft de inventarisatie van beschermenswaardige panden in de Leidse binnenstad afgerond. Men kijkt nu naar beschermenswaardige panden aan de historische invalswegen, in het gebied 'nieuw' beschermd stadsgezicht en de wijken rondom de binnenstad.

Wibo Burgers

GEFELICITEERD DR. KORRIE KOREVAART

Stiel-medewerkster Korrie Korevaart promoveerde recentelijk op het proefschrift 'Ziften en zemelknoopen. Literaire kritiek in de Nederlandse dag-, nieuws-, en weekbladen 1814-1848.' Hoogleraar Nederlands Marita Mathijssen besprak het boek in NRC Handelsblad van 20 juli 2001, waarin zij constateerde dat de schrijfster 'een consequente en degelijke afwikkeling van aspecten van haar onderzoek' [had geleverd].

Dit blad prijst zich gelukkig met de regelmatige bijdragen van de jonge Doctor en de redactie hoopt dat zij nog lang haar licht laat schijnen over de poëtische ontboezemingen die de industriële revolutie literatoren ontlokte. Daar komt bij dat dit blad aan wetenschappelijk gewicht wint, door de bijdragen van zo'n hooggeschoolde medewerkster. Mooi meegenomen, nietwaar?

Kortom, Korrie, proficiat namens Stiel.

Korrie Korevaart, Ziften en zemelknoopen. 'Literaire kritiek in de Nederlandse dag- nieuws- en weekbladen 1814-1848'. Uitgeverij Verloren, 499 bladzijden, fl. 70,--.

VERKOOPPUNTEN STIELZ

Dit blad is op de volgende adressen te koop:

Boekhandel De Kler	Breestraat 159	Leiden
Boekhandel De Kler	Kempenaerstraat 39-b	Oegstgeest
Boekhandel Kooyker/Ginsberg	Breestraat 93	Leiden
Gemakswinkel Oud Leijden	Hoge Rijndijk 106	Leiden
Gemakswinkel Oud Leijden	Kennedylaan 3	Leiden
Gemakswinkel Oud Leijden	Standerdmolen 27	Leiden
Kantoorboekhandel E.L.V.E.	Nieuwe Rijn 83	Leiden
Sigarenmagazijn T. Filemon	Bevrijdingsplein 1	Leiden
Sigarenmagazijn Ter Haar	Haarlemmerstraat 249	Leiden
Tijdschriftenhandel De Boekelier	Breestraat 107	Leiden
Tijdschriftenhandel Walk Inn	Breestraat 163	Leiden

Voor inlichtingen over de distributie van Stielz:

K. Ravensbergen, Snippenhoek 4 2317 WX Leiden, tel. 071-5212605.

CORRECTIES EN AANVULLINGEN

Deze incidenteel verschijnende rubriek beleefde helaas weer een aflevering. In het vorige nummer (jaargang 12, dubbelnummer 1/2 2001) stond een aantal onjuistheden.

De illustratie op pagina 3 heeft als onderschrift 'pagina van een balansboek van HCW van 1906-1914'. Dat lijkt een curieus document van een pas in laatstgenoemd jaar opgerichte onderneming. Het betreft dan ook het balansboek 'der Firma Van Egmond & Co.' uit de genoemde periode. Smid Hein van Egmond was een van de oprichters van HCW (dat die naam overigens pas in 1919 zou krijgen). Verder staat in het onderschrift dat Stiel het HCW-archief in bewaring kreeg. Ook dat klopt niet helemaal. Door bemiddeling van Stiel heeft HCG (de rechtsopvolger van HCW) het materiaal in bewaring gegeven bij het Gemeentearchief Leiden.

De foto op pagina 4 bij het artikel over limonade- en vruchtenproductenfabriek Riedel waarop grondlegger van de fabriek J.P. Riedel sr. is afgebeeld, is wat wazig. Deze afbeelding werd van internet gehaald en was niet scherper te krijgen. Leve de vooruitgang! De foto op pagina 6 bij hetzelfde artikel heeft als toelichting 'de heren Riedel tijdens het jubileum in 1954'. Dat is juist, maar de toelichting had iets nauwkeuriger gekund: Links staat J.A. Riedel jr. (1885-1978) en rechts naast hem mede-directeur en broer J.P. Riedel (1891-1965).

Op pagina 13 tenslotte sloeg de zetduivel toe bij de rubriek over Gravures. 'Fabriek en' stond er boven, terwijl de volledige tekst had moeten luiden 'Fabriek en handelsmerk van Jan van Heukelom'.

De foto's bij het artikel op pagina 18 en verder over stadsarchitect Salomon van der Paauw zijn gemaakt door auteur L. Barendregt, behalve het portret van Van der Paauw op pagina 18, de afbeeldingen op pagina 19 en de prent op pagina 20. Die zijn afkomstig uit het Leidse Gemeentearchief.

Deemoedig buigt de redactie het hoofd over zoveel onvolkomenheden en hoopt dat een volgende aflevering van deze rubriek lang op zich zal laten wachten.

Eric Jan Weterings

ADVERTENTIES



DE WERELD OM JE HEEN.

Leidsch Dagblad

Rooseveltstraat 82, 2321 BN Leiden, tel. (071) 535 63 56

architecten

AIV B.V.
ingenieurs

Postbus 32056
2303 DB LEIDEN
Amphoraweg 5
2332 ED LEIDEN
tel.: (071) 531 33 25
fax.: (071) 531 83 74

Het Motorhuis
Bangst het verspillen!
Vondellaan 80, Leiden, tel. 071 - 535 18 00. www.motorhuis.nl

museum

. naturalis

Darwinweg
Leiden

open dinsdag t/m zondag
12.00 - 18.00 uur
telefoon 071-568 76 00

dichter bij de natuur

Wie biedt u
de basis voor
uw beslissingen?



Research voor Beleid Holding
sinds 1979

Belt u voor meer informatie (071) 525 37 37 of
kijk op <http://www.rvbh.nl>

"J. Zierikzee"
maatschoenmakerij

H.P.H. NUSTELING
BAKKERSTEEG 3
2311 RH LEIDEN Tel.: 071-5131156

maatschoenen op het net?

www.maatschoenen.nl